

szemle

Kelet-Európa története a 20. század első felében*

Palotás Emil *Kelet-Európa története a 20. század első felében* című könyve a Kelet-Európával foglalkozó történeti kutatás és egyetemi oktatás egyik régi hiányosságának az eltüntetésére tesz kísérletet. Jóllehet néhány országtörténet és regionális összefoglalás (mint például Niederhauser Emil kiváló, de más jellegű 2001-es *Kelet-Európa története* című könyve) egy-két fejezet erejéig foglalkozik ezzel a korszakkal, valójában sem a hazai, sem a külföldi történeti szakirodalom nem bővelkedik a témára vonatkozó korszerű feldolgozásokban. Így a kérdéssel foglalkozó kutató sincs könnyű helyzetben, amikor támpontokat akar keresni. Még inkább így lehetnek ezzel azok az egyetemisták, történelem-tanárok vagy a téma iránti „egyszerű” érdeklődők, akiktől nyilván csak egy bizonyos szintig várható el a bibliográfiai búvárkodás. Számukra ezt a hiányt eddig a Korona Kiadó 20. századi egyetemes történeti tankönyvének megfelelő (és ugyancsak Palotás Emil tollából származó) fejezete pótolta, de a terjedelmi korlátok miatt nyilván csak korlátozottan tehetette.

Palotás Emil legújabb könyvével egy teljes korszak átfogó régiótörténetének megírására törekedett. A kötet első felét olyan tematikus fejezetek alkotják, amelyek a kelet-európai nagyrégiónak a 20. század első két évtizedében lezajlott eseményeit mutatják be. Az első fejezetben a Habsburg- és a cári birodalomban, valamint a Balkánon a századelőn uralkodó politikai, gazdasági és szociális állapotokról, továbbá a két Balkán-háborúról olvashatunk. A második rész az első világháború menetét és a térség jelentősebb népeinek, főleg a lengyeleknek, cseheknek,

* Osiris Kiadó, 2003. 511 p.

délszlávoknak és románoknak a háborúhoz való viszonyát, átalakuló nemzetstratégiáját tárgyalja, a harmadik pedig az új államrendszer kialakulását mutatja be. A végig egyenletesen, magas színvonalon megírt könyvnek talán ez a két fejezet a legjobban sikerült része. Ezekben alapos, tárgyyszerű és minden politikai áthallástól (egyoldalú antant-bírálattól, magyar „szenvedéstörténettől” stb.) mentes képet kaphatunk a régi dinasztikus birodalmak felbomlásáról és az új nemzetállamok létrejöttéről – azokról az államokról, amelyek persze, mint az előszóban a szerző írja, néha csak a saját önmeghatározásuk szerint voltak nemzetállamok. Ugyancsak ezek a fejezetek reprezentálják a leginkább a könyv tudományos újdonság-értékeit, amelyek nem elsősorban az ismertetett események, adatok újszerűségében állnak – mivel alapvetően tankönyvrendeltetésű kötetről van szó, ez érthető is –, hanem azok „csokorba gyűjtésében”, elemzésében és értékelésében. Abban, hogy a komparatistikai szemléletmód és a politikatörténetnél szélesebb tematika révén a már ismert tényekből is egy újszerű és árnyalt régiótörténet kerekedik ki.

A félezer oldalas kötet második, terjedelmileg valamivel nagyobbik felét az országtörténetek alkotják. Ezt a blokkot is egy olyan társadalom- és gazdaságtörténeti rész vezeti be, amely az államszerkezetében radikálisan átalakult kelet-európai térség általános társadalmi és gazdasági jellemzőit elemzi. Ezután következnek a Csehszlovákiát, a Lengyelországot, a balti államokat, a Romániát, a Jugoszláviát, a Bulgáriát és az Albániát bemutató fejezetek. Ezek az összevontan tárgyalt Baltikum kivételével országonként elkülönítve, de egységes szempontok szerint taglalják az 1920-as és az 1930-as évek történeteit. Mindegyik országtörténet (a viszonylag kis terjedelmű és bontatlan fejezetben bemutatott Albánia kivételével) szintén egy-egy népesség- és gazdaságtörténeti résszel kezdődik, amely megismerteti az olvasót az adott államra specifikusan, az előzőleg bemutatott régiószintű sajátosságokon túlmenően jellemző demográfiai és nemzetiségi szerkezettel, gazdasági helyzettel, szociális viszonyokkal. Ezután következik az egyes államok méretétől, jelentőségétől, belső fejleményeinek fordulatosságától vagy éppen kevésbé eseménydús jellegétől függően egy vagy több politikatörténeti rész. Ebben részletes képet kapunk a pártharcokról, a politikai kurzusváltásokról és a kormányzati rendszerek változásairól, valamint az adott országot specifikusan jellemző politikai problémákról, mint például Csehszlovákia esetében a szudétánémet-kérdésről. A könyv végül egy második világháborús kitekintéssel és egy rövid, de áttekintő és a további elmélyülés szempontjából orientáló bibliográfiával zárul. A világháborús kitekintés külön érdeme, hogy nem az átlagolvasó által valószínűleg jobban is-

mert vonatkozásokra, a hadieseményekre és a térséggel kapcsolatos nemzetközi konferenciákra koncentrálnak, hanem – az államterületi változások mellett – a megszállt és a csatlós államok belső viszonyainak az ismeretetésére.

A kötet alapos és részletes képet nyújt a kelet-európai nagyrégiónak az elmúlt évszázad első felében lezajlott viharos történelméről. A tankönyvet elolvasva a recenziusnak csupán egy lényegesebb és egy apróbb tekintetben maradt hiányérzete. Kezdjük az utóbbival! Úgy tűnik, hogy a szerző és a szerkesztő figyelmét egyaránt elkerülte néhány kisebb, tartalmilag nem jelentős, de félreérthető megfogalmazás és térképhiba. A jugoszláv állam kialakulásáról szóló alfejezetben például azt olvashatjuk, hogy az 1920-as választójogi törvény alapján az alkotmányozó nemzetgyűlésbe 429 képviselőt választottak, így minden 30 ezer választópolgárra jutott egy képviselő (193.). Ha ezt beszorozzuk a mandátumok számával, ami helyesen 419, akkor a végeredmény 600 ezerrel nagyobb lesz az ország teljes népességénél. A különbség abból adódik, hogy a hivatkozott törvény szerint az arányos rendszer egyik válfajában (pártlistás voksolás többmandátumos választóközrzetekben) megtartott választáson minden 30 ezer lakos (vagyis nem választó) után kellett egy mandátumot kiosztani, azzal a kiegészítéssel, hogy ha valamelyik körzetben a maradék népességszám meghaladta a 17 ezret, akkor az a körzet még egy képviselőt választhatott. Hasonlóképpen megjegyzendő, hogy az egyébként igen hasznos és informatív térképek néha nem teljesen pontosak. A kötet belső borítóján található első színes térkép, amely az 1900-as Kelet-Európát ábrázolja, Kelet-Ruméliát még Bulgáriától elválasztotta, az 1878-as állapotában mutatja (a szöveges rész 60. oldalán egyébként ott szerepel, hogy időközben egyesült Bulgáriával), viszont nem jelzi a Szandzsák 1908-ig fennállt speciális, osztrák–magyar megszállás alatti helyzetét. Az újjászületett lengyel állam határait bemutató térkép (174.) alapján azt hihetnénk, hogy Krakó korábban a cári Oroszországhoz tartozott, a nagyromán állam kialakulását ábrázoló térképen (206.) pedig a lengyel szomszédság jelöletlensége miatt úgy tűnik, hogy Csehszlovákia és a Szovjetunió már akkoriban is határosak voltak egymással.

Egy ötszáz oldalas monográfia elkészítése persze kivételesen nagy munka, amelynek során gyakorlatilag elkerülhetetlenek az effajta apróbb hibák. A lényegesebb hiányérzetünk nem is ezekből fakad, hanem a szerző bizonyos fokú következetlenségéből. Az előszóban ígért régiószintű szemléletet Palotás Emil valóban következetesen csak a könyv első, 1921-ig tartó fejezeteiben, valamint a második világháborús kitekintésben alkalmazza, az 1920–1930-as éveket viszont – Baltikum kivételével – elkü-

lönülő országtörténetek keretében mutatja be. Így a regionális együttműködés kérdései és a térségre ebben az időszakban általánosan jellemző politikai folyamatok kissé elvesznek a részletekben. A tárgyalt ország-csoport regionális hovatartozásáról, az egyes országok besorolásáról folyó vitákra tekintettel nem lett volna haszontalan az sem, ha a szerző hangsúlyosabban kifejtette volna ezzel kapcsolatos álláspontját. Nem arról van persze szó, hogy ne ismerkedhetnénk meg mondjuk a kisan-tant történetének a fordulópontjaival, ne kapnánk megfelelő magyarázatot az alkotmányos-demokratikus kormányzati rendszerek bukására, vagy éppen a balti, a kelet-közép-európai és a délkelet-európai szubregionális sajátosságokra. Ezek minden olyan országtörténetben szóba kerülnek, ahol szóba kell kerülniük. Az is kiderül a könyvből, hogy a szerző ezeket az országokat (a kötet által érthetően nem tárgyalt szovjet állammal együtt) Kelet-Európának, vagyis egyetlen, bár tagolt nagytérsegnek tekinti (amiben a recenzens egyetért vele), és nem a történészek egy része, valamint a politológusok és a közvélemény többsége által inkább preferált Közép-Európa-paradigma valamelyik válfajából indult ki. De az áttekinthetőség és a régió átfogó jellemzőinek hangsúlyosabb kiemelése szempontjából szerencsésebb lett volna ezekre a kérdésekre egy-egy alfejezet erejéig összefoglalóan is kitérni, vagy – a társadalom- és gazdaságtörténet mintájára – az országtörténeteket megelőző önálló fejezetben bemutatni a kelet-európai nagytérseg nemzetközi helyzetének alakulását, kooperációs kísérleteit, politikai rendszereinek dinamikáját, valamint egységének és szubregionális tagoltságának az összefüggéseit. Hasznos lett volna továbbá egy összefoglaló kronológia, valamint az is, ha a korszak legjelentősebb politikaformálóinak pályafutásáról, politikai arcéléről nemcsak a főszövegben olvashatnánk különben igen találó, gyakran miniportrénak is beillő sorokat (hiszen ezek az információk így bizonyos fokig mindenképp szétszóródnak), hanem a névmutatóban röviden összefoglalva is megismerkedhetnénk e szereplőkkel.

Ezek a megjegyzéseim azonban inkább kiegészítő jellegűek, és nem változtatják meg a könyv olvasása közben kialakult pozitív, a kutatók és az egyetemisták számára egyaránt ajánló véleményemet. Palotás Emil kivételesen adatgazdag, a problémákat és az összefüggéseket árnyaltan bemutató, komparatisztikai szemléletmódja és a politikatörténetnél szélesebb tematikája révén újdonságértékű régiótörténetet írt. E mű nem „csupán” jól tanítható, tanulható és hiánypótló tankönyv: a téma nemzetközi színvonalú monográfiájaként is nagy haszonnal forgatható.